En proto-politisk forståelse av “Irak” i den sen-osmanske perioden

Myten om Irak som en fullstendig kunstig konstruksjon, skapt av britiske imperialister under første verdenskrig, er seiglivet. Den mangler imidlertid et solid empirisk grunnlag.

Reidar Visser er seniorforsker ved NUPI.

TEKST: Reidar Visser

I MANGE ÅR har irakisk-ættede akademikere argumentert for at den moderne irakiske staten var mer enn bare den "tilfeldige" samlingen av de tre (etnisk) forskjellige osmanske provinsene Basra, Bagdad og Mosul. Verken til Thabit Abdullah, Hala Fattah og Nabil al-Tikriti tilegner det irakiske kongedømmet pre-moderne historiske røtter.² Fanar Haddad, i en nyere artikkel, har vektlagt hvor lett irakisk nasjonalisme vant nesten full støtte under den første verdenskrigen, noe som igjen underbygger tesen om kontinuitet fra den sen-osmanske perioden.³ De få vestlige forskerne som har jobbet med sen-osmansk kildemateriale relatert til Irak har stilt seg spørrende til "kunstighetstesen".⁴ Likevel har de som støttet "kontinuitetsperspektivet" blitt avvist som forsvarere av "Baath-narrativet".

Ved å fokusere på den sen-osmanske perioden, argumenterer denne artikkelen for at det ikke finnes noe empirisk belegg for den etablerte "kunstighetstesen" om Irak. Det er rett og slett vanskelig å finne vitenskapelig grunn for at dette narrativet. Sant nok – det bidrar til å opprettholde et bilde av virile britiske imperialister, det kan tilfredsstillen hangen til dekonstruksjon hos ferske universitetsstudenter, og det utgjør et tiltrekkende narrativ for lenestolsgeneralister som leter etter en enkel, og tilsynelatende sofistisert forklaring på Irak. Men forklaringen har ingen røtter i virkeligheten. Det kommer tvert imot tydelig fram at den moderne irakiske statsdannelsen ble bygget på et sett av forløpere fra Det osmanske riket, som hadde et lokalt utgangspunkt. De prinsipielle elementene i denne arven inkluderer mønstre om en administrativ enhet med Bagdad som hovedstad, en utstrakt bruk av begrepet "Irak" som en geografisk referanse så vel som det sen-osmanske administrative Irak-konseptet, og endelig framveksten av Irak som et identitetskonsept blant attenhetretallets lokale intelligensia som tilhørte forskjellige etnisiteter og religioner.

Administrative mønstre og sentralisering

I den antikke islamske perioden og middelalderen var Irak tidvis delt opp, men oftest i to snarere enn tre deler. Territoriet som strakk seg fra Tikrit og sør til Basra var Irak-provinsen, mens området nord og vest for Tikrit var al-Jazira-provinsen, med administrativ hovedstad i Mosul.⁵ Senere, under mongolsk og deretter turkmensk styre på tolv- og trettenhetretallet, var området som idag konstituerer Irak ofte samlet og styrt fra Bagdad. Dette var en teoretisk innflytelsessfære heller enn en

klart avgrenset administrativ enhet, men det skapte kontinuitet rundt ideen om Bagdad som et maktsentrum for en større territoriell enhet fra Gulfen og nordover mot de kurdiske fjellområdene.⁶

Riktignok introduserte osmanene langvarige administrative inndelinger da de erobret disse landområdene tidlig på femtenhundretallet. Men inndelingen var ikke den tredelingen "kunstighetsskolen"

Fra sent på 1600-tallet beveget man seg mot administrativ samling med Bagdad som samlingspunktet.

beskriver, og ikke basert på etno-sekteriske identiteter. Basra-*eyalet*en var i praksis begrenset til sørlige Irak. Qurna, hvor Tigris møter Eufrat, var ofte den reelle forsvarslinjen for provinshovedstaden Basra.⁷ Bagdad inkluderte derfor flere områder som vanligvis assosieres med "Sør-Irak" i vestlig Irak-diskurs, mens territoriet nord for Bagdad var hovedsaklig delt i Shahrizor (nordøst) og Mosul (nordvest).

Fra sent på sekstenhundretallet beveget man seg mot administrativ samling med Bagdad som det udiskutable samlingspunktet. Etter å ha eksperimentert med styring fra Bagdad på 1690-tallet, kan man i flere kilder spore en mer varig inkorporering av Basra under Bagdad fra ca. 1705.⁸ Senere, ettersom styresmaktene i Bagdad skaffet seg en semi-autonom status under de georgiske mamelukkene i andre halvdel av syttenhundretallet, ble Mosul og Shahrizor underlagt Bagdad fra rundt 1780, selv om den gradvis krympende Mosul-regionen lenge beholdt en formell uavhengighet.⁹

Etter den osmanske gjenerobringen av Irak i 1831 skjedde en rekke administrative endringer. Likefullt, mønsteret hvor de andre regionene ble underlagt Bagdad kom stadig til syne. Mosul var underlagt Bagdad til ca. 1846, og etter en kort periode med uavhengighet ble denne provinsen igjen underlagt Bagdad før den ble formelt separert i 1879. Basra var også tidvis uavhengig og tidvis del av Bagdad-provinsen. Uavhengighetsperiodene var begrenset til 1850–1862, 1875–1880, og fra 1884 og utover. Først i 1884, tre år før en fire hundre år lang epoke tok slutt, var det mulig å skjelne et administrativt kart som lignet på den klisjefylte konseptuelle oppdelingen av Irak i tre provinser – Basra, Bagdad og Mosul. Det er her viktig å merke seg at delingslinjen mellom Basra og Bagdad forble langt sør i Irak, noe som gjorde at Bagdad ble den største sjia-provinsen, med alle de viktigste hellige byene (Najaf, Karbala og Samarra). Mosul var en multi-etnisk, kompleks region sammensatt av kurdere, arabere, turkmenere, shabaker, yazidier og kristne fra forskjellige undergrupper.

Bevegelsen av folk og administratorer i sen-osmansk tid underbygger bildet av et større regionalt samfunn som transcenderte de midlertidige geografiske inndelingene av administrasjonsområdene. Det finnes eksempelvis rikelig med data for den osmanske marinen fra sent på atten-hundretallet som viser at folk fra Bagdad og Mosul holdt ledende posisjoner i marinebasen i Basra.¹⁰ Turkmenere fra Kirkuk utgjorde på samme måte et spesielt viktig element i statsadministrasjonen fra Basra i sør til de kurdiske områdene i nord.¹¹

I sum ser man at en samlet irakisk kjerne fra Basra til nord for Bagdad eksist-

erte under mesteparten av syttenhundretallet og en stor del av attenhundretallet. I tillegg, for brorparten av perioden mellom 1780 og 1880, anså de nordligere regionene Bagdad som sin regionale hovedstad. Dette skapte en sentralistisk administrativ arv der Bagdad i lange perioder i flere århundrer hadde vært hovedstaden for folk fra Basra i sør til Sulaymaniyya i nord.

Konseptet “Irak”

Likeså interessant er den formelle språkb Bruken i forhold til denne administrative regionen. Det stemmer at det aldri fantes en samlet provins ved navn Irak, men på tross av hva vestlige akademikere har hevdet, brukte den osmanske administrasjonen ofte “Irak” som en samlebetegnelse på disse tre regionene, også i en praktisk politisk-administrativ forstand.

Fra sekstenhundretallet og utover dukket “Irak” ofte opp i osmanske rapporter. Dette skjedde i så stor grad at man kan sette spørsmålstegn ved om det faktisk fantes noe brudd fra middelalderen der jo “Irak” ble brukt i alle sammenhenger.¹² Man kunne likevel argumentert for at under de to første århundrene av osmansk herredømme ble betegnelse bare brukt i den geografiske nomenklaturen. Ofte ble “Irak” brukt som en generell geografisk betegnelse i uttrykk som “området rundt Irak” eller “i det irakiske området”. Både Basra og Bagdad ble tydelig inkludert i dette konseptet. Samtidig kunne begrepet ha en mer spesifikk referanse til det politisk-geografiske området, som i rapporter om “Iraks tilstand” eller målsetninger om å “oppnå politisk stabilitet i Irak”. Den irakiske semiautonomi-perioden under mamelukkene fra 1747 til 1831 (da de georgiske pasjaene i Bagdad klarte å ta kon-

trollen fra de osmanske sentralstyresmaktene) gjorde åpenbart inntrykk på osmanene, som ofte kunne komme med uoffisielle referanser til regionen som “landet Irak”.¹³

Sent på attenhundretallet hadde disse mønstrene utviklet seg mot en forståelse av Irak som en separat administrasjonssfære. Den osmanske hæren hadde spilt en pionerrolle i denne utviklingen siden den hadde en egen enhet med ansvar for Irak med hovedkvarter i Bagdad. Denne militære inndeling forble uendret uavhengig av de administrative inndelingene som stadig ble endret. Slik ble konseptet om en “Irak-hær” etablert. Gradvis ble dette overført til andre sfærer slik at koblingen mellom “Irak” som et geografisk område og “Irak” som en politisk enhet ble styrket. Eksempelvis var den osmanske administrasjonen på 1880-tallet bekymret over spredning av sjiaislam i imperiets østlige regioner. I en rapport var dette formulert som en beymring over “den daglige spredningen av sjiaislam i Irak”.¹⁴ Senere, i 1907, ble det fremlagt et regjeringsvedtak om tiltak for å “styrke dogmene og sunniislam i Irak”, som skulle inkludere å øke lønna og vilkårene for sunnipredikanter i Basra og Bagdad.¹⁵ I februar 1910 forela det en ny regjeringsdiskusjon om fordelene som kunne oppnås ved å sende ytterligere predikanter til “Irak”.¹⁶ Det ble dessuten mer og mer vanlig at Irak-konseptet strakk seg lenger nordover. I 1892 refererte en osmanske administrator til Mosul som en del av Irak.¹⁷ I 1906 ble Irak eksplisitt assosiert med de tre provinsene “Basra, Bagdad og Mosul som konstituerer Irak-regionen”.¹⁸

Innen starten av det tjuende århundre kunne man i Istanbul observere en tendens

til å se på Irak som en samlet politisk enhet (blant annet gjennom at man lagde separate administrasjonskart for "Irak") og som et mål for koordinert reform. Denne trenden nådde sitt høydepunkt i 1908 med utnevnelsen av en "reformmembetsmann for Irak". Dette er et oversett eksempel på hvordan Irak – spesifikt definert som de tre provinsene Basra, Bagdad og Mosul – ble institusjonalisert som en separat politisk enhet i den sen-osmanske perioden. Den første bruken av denne posisjonen kom i februar 1908, da utnevnelsen av Nazim Pasja til "reformutvalget" ble diskutert.¹⁹ Han ble senere ofte omtalt som "inspektøren for Irak" eller "leder for reformutvalget over Irak".

Posisjonen som "reformator" ble fjernet mot slutten av året, men temaet om "reform av Irak" forble på agendaen. I noen tilfeller forble temaet tett knyttet opp til religiøse spørsmål (et initiativ for å "hindre spredningen av sjiaislam i Bagdad og resten av Irak").²⁰ I 1910 fikk Nazim Pasja nok en gang oppgaver som overskred de formelle administrative grensene og fokuserte på Irak i en videre forstand. Mens han teknisk sett bare var guvernør i Bagdad, hadde han over-provinsielle oppgaver som berørte Mosul og Basra, som å kommandere hærens sjette divisjon (som dekket hele Irak) samt å trene "det irakiske politiet".²¹ Sentraliseringen av makten i Bagdad under Nazim Pasja, hvis lederskap varte til 1911, var så sterk at den skapte bekymring blant de britiske diplomatene, som klagde på at de anså som en unaturlig situasjon med tre formelt likestilte provinser som i prinsippet likevel ble underordnet Bagdads kontroll i mange nøkkelområder i utformingen av politikken.²² J. Lorimer, den britiske konsulen i Bagdad uttrykte at "the Walis of

[Basra and Mosul] should be either independent of the Governor-General of Baghdad or entirely subject to his authority in the same manner as the heads of provinces in India are under the Viceroy."²³

En gryende patriotisme?

I den osmanske administrasjonstankegangen må det tydeligvis ha eksistert et Irak innen sent på attenhundretallet. Men hva med befolkningen som bodde i området? Delte de dette synet på Irak som et rammeverk for deres identitet?

Ved å se på den lokale literaturen fra attenhundretallet vil man ha stor grunn til å svare bekreftende på dette. Ta poeten Abd al-Jalil al-Tabatabai. Rundt 1830, etter den osmanske gjenerobringen av Muhammara (en by på motsatt side av Basra i dagens Iran), beskrev han disse militære utvikling-

I den osmanske administrasjonstankegangen må det ha eksistert et Irak innen sent på 1800-tallet.

ene som en "irakisk triumf": "En erobring som får kongens land til å skinne; en erobring som gir Irak kontroll over alle Iraks deler".²⁴ Senere, på 1840-tallet, roste noen av hans venner landskapet rundt Eufrat i et dikt til hans ære – «Minner om slettelandene»: "Det som drev meg var godheten til Irak og dets folk".²⁵

I noen tilfeller ble denne styrkingen av irakisk identitet støttet, direkte eller indirekte, av de osmanske styresmaktene. Dette var tilfellet i Basra, hvor et pro-osmansk bystyre i 1910 lanserte et initiativ for å reise en statue til minne om Midhat Pasja, en statsmann og tidligere guvernør

for Bagdad fra attenhundretallet. Han ble spesielt æret for sine “tjenester for Irak” – som “irakere og spesielt basrawier” var takknemlige for. På samme måte, i Bagdad, så tidlig som i oktober 1908, etter ungtyrkerrevolusjonen, som et resultat av den økende ytringsfriheten, planla man utgivelsen av avisen Irak.²⁶

Lokale reaksjoner på styret til Nazim Pasja som “reformator av Irak” etter 1908 viste at i forhold til Iraks territorielle utstrekning benyttet befolkningen og den osmanske administrasjonen den samme språkbruken. I 1910, i en pamflett med tittelen “Irak, Irak” ble styret til Nazim Pasja kritisert, samtidig som man støttet både en pan-osmansk og en irakisk-patriotisk agenda. Forfatterne kritiserte pasjaen for å ha prøvd å marginalisere William Willcox, en britisk rådgiver til den osmanske regjeringen som hadde fått spesifikt ansvar for å studere hvordan den irakiske økonomien kunne revitaliseres. Pamflettforfatterne undret seg over hvorfor pasjaen ikke hadde forhørt seg med lokale irakiske ledere om de beste måtene å reformere landet på. Forfatterne beskrev seg selv som “en gruppe irakere, de reneste av de rene i sin lojalitet til staten og kalifatet”. De signerte pamfletten som “komiteen for forsvaret av iraks interesser”.²⁷

Britiske obeservatører spekulerte i om pamfletten var skrevet av en egyptisk journalist som mislikte Nazim Pasja, men dette er mindre relevant.²⁸ Viktigere er hva forfatteren antok om hvordan folk i Bagdad kom til å motta den. Teksten ble sirkulert bredt i Bagdad i 1910, og hovedkategoriene som ble brukt i den var “osmanske” og “irakiske”, sammen med generelle referanser til en større arabisk enhet. Dette kunne ikke ha skjedd hvis begrep som

“Irak” og “irakisk” hadde vært uforståelige for Bagdads befolkning. Tvert imot, det syntes som om forfatteren brukte disse begrepene i et forsøk på å få sympati for saken: Nesten alle aspekter ved Nazim Pasjas arbeid ble kritisert, bortsett fra ideen om at Irak burde få en eller annen form for spesialbehandling.

Andre “Irak-prosjekter” bar tydelig opprørske preg. I mai 1909 ble gruppen “al-Mushayyad” anklaget for å ha jobbet for “Iraks uavhengighet”.²⁹ Senere, i 1912, fremviste “Basras desentraliseringsbevegelse” pan-irakiske tendenser, for eksempel ved å kreve en “irakisk” guvernør for Basra.³⁰ Gjennomgående ser det ut til at dette var en dialektisk prosess der osmanene bidro til å utvikle en symbolsk identitetsstruktur for den gryende regionale irakiske proto-enheten med Bagdad som hovedstad – som da Nazim Pasja i 1910 forsøkte å arrangere en stammekonferanse for hele Irak.³¹

Irak i attenhundretallets historieskrivning

En interessant trend i irakisk historiografi er verker fra sent på sekstenhundretallet som sikter bredere enn byhistorikere og snevrere enn imperiehistorie. De er *regionale* historier som ofte inneholder lokale helter og hovedpersoner. I Irak kom de første eksemplene da Bagdad-historikere begynte å skrive om forholdene i naboprovinser. Eksempler inkluderer «Gulshan-i Khulafa» av Murtada Nazmizadeh fra 1680-tallet, en historie om Bagdad som inkluderer mye informasjon om politikken i Basra og lokalhistorie fra Mosul. Disse historiene kobles ikke bare politisk med Bagdad, men gir informasjon om de intellektuelle elitene i naboprovinser på en måte som bevitner en forestilling om et

større regionalt fellesskap.³² Man finner tidvis eksplisitte referanser til dette regionale rammeverket – i innledningen til «Gulshan-i Khulafa», skriver forfatteren, «Bagdads daddellunder er de flotteste i hele regionen Irak».³³

Denne trenden vokste seg sterkere på syttenhundretallet ettersom regionen erfarte politisk og administrativ samling under de georgiske mamelukkene fra 1779 til 1831. Den nye trenden i historiografien var at historikere som jobbet nært til (eller for) lederskapet i Bagdad begynte å skrive historier om den tilblivende regionen mellom Basra og de kurdiske fjellene. Hovedverker fra denne perioden inkluderer historier som ble skrevet under regimet til

*Selv et raskt blick på noen vestlige
kilder avfeier lett myten om Irak som
en moderne konstruksjon.*

Dawud Pasja på 1820-tallet som for eksempel «Duhat al-Wuzara» av Rasul Hawi al-Kirkukli og «Ba dat'ta kölemen hükümetinin te kiliyle inkırazına dair risale» av pseudonymet «Thabit». I disse verkene er koblingen mellom territoriene assosiert med mamelukene og navnet «Irak» ofte eksplisitt, som da Kirkukli beskriver det persiske angrepet på Basra som et angrep på «Irak».³⁴

En tredje viktig regional historiker fra denne tiden er Shaykh Uthman Ibn Sanad al-Basri. Han er blant de første som kom med et skriftlig bidrag i heroiseringsmyten om Sulayman «den store», pasjaen av Bagdad i den siste fjerdedelen av det syttendeårhundret som gradvis kom til å

bli fremstilt som en distinkt «irakisk» helt i historiografien på attenhundretallet. I sine første referanser til Sulayman beskriver forfatteren ham som underguvernøren av Basra på 1770-tallet.³⁵ «Irak» blir også nevnt, men først bare som en geografisk betegnelse.³⁶ Senere beskriver forfatteren hvordan Sulayman ble befridd fra persisk fangenskap etter Karim Khans død og hvordan den osmanske sultanen utnevnte ham som kombinert guvernør over Bagdad, Bara og Shahrizor.³⁷ Videre beskriver han triumferden fra Basra til hovedstaden Bagdad, via Eufrat, Karbala og Hilla.

Mye av den påfølgende historien inneholder beskrivelser av hvordan Sulayman forsvarte sitt territorium mot utfordrere langs periferien, ofte ved å bruke kurdere som en viktig del av sine styrker (den nye kurdiske byen Sulaymaniyya ble bygd i hans ære). I sin beskrivelse av en brevutveksling mellom Sulaymans militære offiserer og Saud bin Abd al-Aziz av Najd, vektlegges våpenhvilekravene – blant annet at wahhabiene ikke lenger skal «forstyrre pilgrimene som kommer fra Irak», og skal «stoppe røvertoktene av Irak».³⁸ I beretningen om Sulaymans død og begravelse i 1802 lister Ibn Sanad alle hans dyder over hele Irak. Det er selvfølgelig mange referanser til hovedstaden, men Sulayman får også takken for å ha renovert Kut al-Amara ved Tigris, forbedret befestningen av Basra og Hilla, og for å ha bygd et nytt fort i nærheten av Mosul. I diskusjonen om den påfølgende arvestriden, blir koblingen mellom mamelukkterritoriene og Irak som et identitetskonsept fullstendig: en av kandidatene anklager det «irakiske folket» for å være hyklere.³⁹

Ibn Sanads ofte indirekte referanser til den nyetablerte irakiske regionale enheten

ble snart erstattet av mer direkte referanser hos senere lokalhistorikere som skrev om Sulayman den store, som andre eksempler fra Basra viser. I et verk av Ibn Ghamlas av Zubayr fra 1830-tallet begynner perioden til Sulayman den store med en referanse til Basra: "I 1188 [h.] var mutessallimen av Basra Sulayman Beg (også kalt Sulayman Pasja den store) når Karim Zand angrep Basra." Forfatteren beskriver dernest den persiske okkupasjonen av Basra sent på 1770-tallet, før regionen tilfalt Sulayman igjen:

Sulayman Beg ble sluppet fri fra fengsel og dro til Huwayza hvor han korresponderte med styresmaktene i Bagdad og Istanbul og ble beordret til å gjenoppta sin stilling i Basra. Og i måneden shawwal i 1194 ble han også gitt guvernørstillingen i Shahrizor og Bagdad, og slik ble han guvernør over hele Irak.⁴⁰

Ibn Ghamlas kommenterte den osmanske tilbakekomsten til irakiske landområder fra Basra til Mosul i 1831 på denne måten: "Slik ble mamelukkeregimet avsluttet i Irak".⁴¹

Ved utgangen av den osmanske perioden var synet på Sulayman den store som en nøkkelfigur i den regionale historien om Irak godt etablert i lokal historiografi, og referensene til Irak som hans prinsipat kom ofte og med en selvfølgelighet. I et manuskript av Muhammad al-Nabhani som antas å ha blitt skrevet hovedsaklig under den første verdenskrig, blir Sulayman nok en gang omtalt som "den store".⁴² Forfatteren skriver:

Sulayman Beg sendte en forespørsel til Istanbul om å bli utnevnt som wazir av Bagdad slik at han kunne få slutt på korrupsjon og van-

styre i Irak... Etter noen dager mottok Sulayman en ordre fra sultanen om å dra til Bagdad der han ble forfremmet til pasja og gitt provinsene Bagdad, Basra og Shahrizor den 15 shawwal 1194.⁴³

Før Irak formelt ble et kongedømme i 1921 var referanser til Sulayman som "den store" vanlige. For eksempel, på 1920-tallet refererte Ali Zarif al-Azami først til Sulayman Beg som "en av de tyrkiske mamelukkene", men senere som "den store" sammen med det faktum at han ble utnevnt som guvernør over Irak.⁴⁴ Generelt i denne overgangsperioden feiret forfattere mamelukkperioden, da Irak hadde autonomi-status innen den osmanske staten, som en forløper til det moderne Irak.⁴⁵

Irak som et identitetskonsept

Avslutningsvis bør det poengteres at ideen om Irak ikke ble ansett å tilhøre et spesifikt religiøst samfunn. For eksempel: Tabatabai, poeten som lovpriste den osmanske gjenerobringen av Muhammara, blir antatt å ha vært en sjia av mange.⁴⁶ En av pamflettene til reformbevegelsen knyttet til den sunnimuslimske Sayyid Talib refererte til en påstått konspirasjon av ungtyrkerne om å selge de hellige gravene ved Karbala – tilsynelatende et forsøk på å nå ut til sjiaene.⁴⁷ Og den kristne forfatteren Anastas al-Karmali var en ledende figur bak publiseringen av tidsskriftet Lughat al-Arab i Bagdad under ungtyrkerne, noe som kanskje er det beste eksempelet på et pan-irakisk intellektuelt forum i tiden før krigen. Det inneholdt den faste spalten "Hendelser i Irak og dets naboer", ofte med utklipp fra lokale aviser som denne fra Basra:

[F]jendenskap mellom [Sa'dun Pasja og Dhafir stammen] utviklet seg til et punkt hvor [styresmaktene i] Basra-provinsen så seg nødt til å utvise Sa'dun fra Iraks land ... og tvangsflytte ham til Aleppo hvor han døde. Men hans sønn ... reiste til Ha'il, sete for Rashidi-emiratet, hvor emiren ventet på en anledning til å angripe Irak.⁴⁸

En annen artikkel fra 1911 fortalte om de antikke kaldeerne:

I fortiden var kaldeerne en stor nasjon ... som var bosatt i Irak, fra dens sørligste til dens nordligste punkt ... vi er uvitende om restene av denne sivilisasjonen som har blitt oppdaget i vårt land ... vi anser det derfor som vårt ansvar å iverksette denne omfattende studien slik at fedrelandets folk vil oppdage den og lære om forholdene til landets fortidige beboere.⁴⁹

Ingensteds er dette tverr-sekteriske mer synlig enn i attenhundre- og tidlig nittenhundretalls historiografi. På dette feltet kommuniserte historikere på tvers av etniske og sekteriske skillelinjer. Man kan faktisk observere en tendens til utviklende regional identitet selv i verker som omhandler episoder der man kunne ha forventet at sekteriske synspunkter skulle ha dominert. Eksempelvis, wahhabi-angrepet på sjiaenes hellige by Karbala i 1802 er et av temaene som blir tatt opp av sunni-historikeren Ibn Sanad fra Basra på 1820-tallet. I Ibn Sanads beretning finner man ikke noe tegn til sympati for hans sunni-muslimske "trofeller". Tvert imot, Irak, inkludert dens sjiabefolkning, beskrives som offeret for angrepet:

Og i året 1216 [h.] utførte Saud bin Abd al-Aziz et røvertokt i Irak. En morgen angrep

han Karbala og påførte det all tenkelig smerte og sorg. Han besteg muren til byen hvor Hussein, fred være med ham, ligger begravet... drepte et stort antall mennesker og samlet store mengder røverbytte og fikk de dreptes blod til å flyte i gatene ... Så returnerte han til Najd.⁵⁰

Irakiske historikere med andre bakgrunner og sekteriske tilhørigheter bygde videre på verkene til Ibn Sanad al-Basri. Et eksempel på dette er den sjia-intellektuelle Kazim al-Dujayli – opprinnelig fra Dujayl nord for Bagdad – som i 1911 skrev om Ibn Sanad som en forkjemper for irakisk historiografi.⁵¹ I åpningsavsnittet forklarer Dujayli hvorfor han er interesert i å skrive om Shaykh Uthman Ibn Sanad fra den fjerne kystbyen Basra: Han ønsker å beskrive de tolvte- og trettende århundrene (hijri) fordi

de er blant de vakreste århundrene Irak har opplevd, med en intellektuell oppblomstring som inkluderte prominente familier som Haydari, Suwaydi, Alusi, Azri, Shawi, Umari, Qazwini, Bahr al-Ulum, Taliqani, Tabatabai, Bahrani, Asfur, Jazairi, Hilli, Shahrastani, Yasin og Kawwaz.

Med andre ord, Dujayli ser en intellektuell arv som kobler området han kaller "Irak" sammen, og som inkorporer både sunni- og sjia-forfattere fra Basra til Mosul.

Dujayli er klar over de sekteriske kategoriene. Al-Basri, forklarer han, var en sunni som tilhørte Maliki-skolen, og som hadde en sterk tilknytning til denne, og hadde ifølge Dujayli en sekterisk tendens. Men Dujayli, sjiamuslimen, er langt mer interessert i de historiske verkene til sin sunnikollega, inklusivt «Matali al-saud fi tarikh dawud», hvor Ibn Sanad dekket både Sulayman den store og wahhabienes

angrep på Karbala i 1802. Det Ibn Sanad beskriver er i følge Dujayli viktig fordi det belyser "livene til irakere, både beduiner og fastboende" fra 1770- til 1820-tallet.

Dette betyr ikke at det kun var sjiamuslimer som skrev om Irak. Tvert imot, sunni-historikere fokuserte også på Irak og hvordan landet hadde blitt truet av utenforstående aggresjon. For eksempel, på 1890-tallet skrev sunni-historikeren Abdallah Bashayan fra Basra om "angrep av de iranske kongene på Irak" på syttenhundretallet.⁵² Beretningen lovpriser også osmanene fordi de samlet Basra og Bagdad til én administrativ enhet.

Konklusjon

Selv et raskt blikk på noen vestlige kilder avfeier lett myten om Irak som en moderne konstruksjon. Rundt 1733 publiserte Isaak Tirion og Jacob Keyser kartet *Nieuwe Kaart van Irak Arabi, Kurdistan, Diarbek, Turkomania, Syrie en het Heilige Land* i Amsterdam. I 1799 i Leipzig publiserte Johann Adam Bergk boken «Natolien, Georgien, Armenien, Kurdistan, Irak und Al Dschesira in historischer, geographischer, physikalischer, wissenschaftlicher, artistischer, naturgeschichtlicher, merkantilischer, religiöser, sittlicher, statistischer und politischer Hinsicht», som reflekterer den tradisjonelle forståelsen av "mindre Irak" som et land som strakk seg fra Basra og til et punkt et sted nord for Bagdad. I 1857, i «Nineveh and Its Palaces», refererte Joseph Bonomi til "the Irak of the modern Arabs".⁵³

Selv de britiske kolonialistene som ofte blir beskrevet som "oppfinnerne av det moderne Irak" refererte ofte til konseptet Irak før 1914. J. Lorimer satte sammen sin *Gazetteer* noen år før 1908, og i artikkelen

"Iraq (Turkish)" uttalte han at i osmansk administrativ terminologi hadde dette normalt referert til bare Basra pluss Bagdad.⁵⁴ Samtidig snakket han om Bagdad som "the commercial capital of Iraq".⁵⁵ Arnold Wilson, nylig referert til som "the territorial creator of Iraq",⁵⁶ brukte Irak-konseptet før 1914 i stor grad på samme måte som osmanene, og han refererte til de osmanske forløperne da han høsten 1918 ble en sterk pådriver for å beholde administrativ enhet fra Basra til Bagdad, og vektla at "those conversant with the last 20 years of Iraqi history" ville umiddelbart se den organiske koblingen mellom det osmanske og britiske Irak.⁵⁷ Det er en av de store ironiene i den tjuende århundrets irakiske historiografi at de osmanske forløperne til den moderne staten Irak var godt aksepterte i ett av de første britiske historieverkene om Irak, Stephen Longriggs «Four Centuries of Modern Iraq» fra 1925. Mens Longriggs arbeide ble plukket fra hverandre og ofte referert til av etterfølgende historikere, ble hans overrekkende perspektiver på den organiske irakiske utviklingen raskt overtatt av en annen modell som, på tross av sine empiriske problemer, viste seg å være mer forførende for et vestlig publikum: kunstighetstesens. Ifølge denne er Irak ikke mer enn en tilfeldig samling forskjellige osmanske provinser. Samlingen ble utført av eksterne krefter og vestlige ledere – og denne enheten overlevde derfor bare på deres nåde.

De store irakiske omveltningene i det tjuende århundret blir mer forståelige dersom man ser dem i lys av en teori om kontinuitet på identitetsplanet. Eksempelvis, på tross av den traumatiske erfaringen da det firehundreårige osmanske styret kollapset under den første verdenskrigen,

oppstod ingen seriøse forsøk på å bryte ut av det “nye” Irak sør for Kurdistan i den kritiske overgangsperioden på 1920- og 1930-tallet. Den eneste nevneverdige separativbevegelsen var et forsøk på å isolere Basra som en enklave under britisk beskyttelse, men denne ideen fikk ikke folkelig støtte, og maktet ikke å foreslå et alternativt rammeverk for regional identitet som kunne konkurrere med den irakiske.⁵⁸ På samme måte, i kaoset som fulgte den amerikanske invasjonen i 2003, feilet forsøkene fra tilbakevendte eksilirakere på å skape føderale enheter basert på sekteriske identiteter.

Det kanskje beste eksempelet var et forsøk på å skape en føderal sjia-enhet som skulle bestå av de ni provinsene med sjia-flertall sør for Bagdad. To år senere hadde ingen av de to navneforslagene for prosjektet, “sentral og syd-regionen” eller “syd for Bagdad-regionen”, fanget befolkningens oppmerksomhet.⁵⁹ Bevisbyrden burde med andre ord nå ligge hos konstruktivistene, som vil finne det vanskelig å forklare hvorfor irakisk nasjonalisme blomstret opp i det tjuende århundret.⁶⁰

Vestlige akademikere og generalister har søkt tilflukt i situasjonen i det osmanske Irak i 1914 for å finne opp en fremstilling av hele perioden mellom 1500-tallet og 1914 som ikke har noe empirisk grunnlag. Dette kan bare beskrives som en eksepsjonelt nærsynt lesning av historien. For det første varte den spesielle tredelingen mellom Basra, Bagdad og Mosul man så i 1914 bare i tre år i løpet av en kombinert osmansk regjeringstid på over fire hundre år. For det andre har viktige aspekter ved den overprovisinsielle sentralisering med Bagdad som et hovedsete mellom 1884 og 1914 blitt totalt oversett. For det

tredje tåler ikke ideen om at Irak ble “oppfunnet” eller gjenoppdaget under første verdenskrig å bli satt under kritisk lys: “Irak” finnes overalt i samtidsbøker, rapporter og brev fra pre-1914 perioden.

• f •

- 1 Dette er en forkortet og oversatt utgave av artikkelen “Proto-political conceptions of ‘Iraq’ in late Ottoman times”, tidligere trykket i *International Journal of Contemporary Iraqi Studies*, Vol. 3, Nr 2, ss. 143-154. Oversettelse ved Jørgen Jensehaugen.
- 2 Abdullah, Thabit AJ: «Iraq since 1989: Dictatorship, Imperialism & Chaos». New York, Zed Books, 2006, ss. 6-7; Fattah, Hala: “The Question of the ‘Artificiality’ of Iraq as a Nation-State”, i Inati, Shams C. (red.), «Iraq: Its History, People and Politics». New York, Humanity Books, 2003; al-Tikriti, Nabil: “Ottoman Iraq”, *The Journal of the Historical Society*, vol. 7 nr. 2, 2007.
- 3 Haddad, Fanar: “The Terrorists of Today Are the Heroes of Tomorrow: The Anti-British and Anti-American Insurgencies in Iraqi History”, *Small Wars and Insurgencies* nr. 4, 2008.
- 4 Anscombe, Frederick F.: “The Ottoman Empire in Recent International Politics: The Case of Kuwait”, *The International History Review* vol. 28 nr. 3, 2006, s. 546.
- 5 Kennedy, Hugh: «The Prophet and the Age of the Caliphates: The Islamic Near East from the Sixth to the Eleventh Centuries. London og New York, Longman, 1986.
- 6 al-Feel, Muhammad Rashid: «The Historical Geography of Iraq between the Mongolian and Ottoman Conquests, 1258-1534. Nejef, al-Adab Press, 1967.
- 7 al-Kaabi, Fathallah bin ‘Alwan: «Zad al-Musafir» (1924-utgaven).
- 8 Longrigg, Stephen H.: «Four Centuries of Modern Iraq». Oxford, Clarendon Press, 1925, s. 126; Birken, Andreas: «Die Provinzen des osmanischen Reiches». Wiesbaden, Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1976, s. 226.
- 9 Khoury, Din Rizk: «State and Provincial Society in the Ottoman Empire: Mosul, 1540-1834». Cambridge University Press, 1997, ss. 71, 96, 208-209, 215. Ideen om at Mosul ble fullstendig *de jure* underlagt Bagdad etter 1780 blir argumentert mot av andre kilder, Longrigg, «Four Centuries», ss. 209-10; Khoury, «State and Provincial Society», s. 114.
- 10 Den osmanske kalender for Basra (*salname*) for 1309/1891, ss. 134-45.
- 11 Longrigg, Stephen H.: «Iraq 1900 to 1950», s. 9.
- 12 Northedge, Alastair: “Al-Iraq al-Arabi” i Visser, Reidar og Stansfield, Gareth: «An Iraq of Its Regions: Cornerstones of a Federal Democracy?» New York, Columbia: Hurst 2007.

- 13 Osmanske arkiv, HAT 162/6748/C, 29/12-1209/18. august 1792.
- 14 YEE 9/3. Memo av Mehmed Ali Bey, 8/1-1304/20 januar 1889.
- 15 MV 131/44. Regjeringsvedtak 23/10-1325/29 november 1907.
- 16 MV 137/30. Regjeringsvedtak 6/2-1328/16 februar 1910.
- 17 Y.MTV 72/43. Brev fra guvernøren av Mosul til den osmanske regjeringen 22/4-1310/12 november 1892.
- 18 BOA, råde Dâhiliye, notat av Umûm Erkân-ı Harbiyye Dâ'iresi (Üçüncü u'besi) 28. november 1906.
- 19 I/HUS/163/1326/M-41, 17/1-1326/20 februar 1908.
- 20 Y/EE 7/17, 6/4/1327/27 april 1909.
- 21 Longrigg, «400 Years», ss. 320–21, n.2.
- 22 UK National Archives, FO 195/2340, Crow til Lowther, 20. september 1910.
- 23 FO 195/2340, Lorimer til Lowther, 3. oktober 1910.
- 24 Abd al-Jalil al-Tabataba'i: «Diwan» (1966-utgaven), s. 70.
- 25 Ibid. s. 264.
- 26 DH.MKT 2623/81, 10/9-1326/6 oktober 1908.
- 27 Originalen er i FO 195/2340, Lorimer til Lowther, 26. august 1910.
- 28 FO 195/2340, Lorimer til Lowther, 22. august 1910.
- 29 DH.MKT 2805/96, 17/4-1327/8. mai 1909.
- 30 Opprinnelig politisk program i FO 195/2451, Crow til Marling, 28. august 1913.
- 31 Retrospektiv i IO/LPS/10/732. Annenhver-ukesrapport nr. 20, 11. oktober 1918.
- 32 Kemp, Percy: "History and Historiography in Jalili Mosul", Middle Eastern Studies vol. 19 nr. 3, 1983.
- 33 Nazmizade, Murtada: «Gulshan-i Khulafa» (1730) s. 14.
- 34 al-Kirkukli, Rasul: «Duhat al-Wuzara» (1963-utgaven), s. 64.
- 35 al-Basri, Ibn Sanad: «Matali al-saud fi tarikh dawud» (1991-utgaven), s. 81.
- 36 Ibid, s. 86.
- 37 Ibid, s. 146.
- 38 Ibid, s. 230.
- 39 Ibid s. 245.
- 40 Ibn al-Ghamlas, «Wulat al-basra», s. 69.
- 41 Ibn al-Ghamlas, «Wulat al-basra», s. 73.
- 42 Muhammad al-Nabhani, «Al-basra: al-tuhfa al-nabhaniyya fi tarikh al-jazira al-arabiyya» (1923), s. 286.
- 43 Ibid, ss. 293–94.
- 44 Ali Zarif al-Azami, «Mukhtasar tarikh al-basra», ss. 144–46.
- 45 Anastas al-Karmali, «Khulasat tarikh al-iraq» (1919), ss. 205–206.
- 46 Muhammad Muhsin Aga Buzurg al-Tihrani, «Al-dhari'a ila tasanif al-shi'a» (1937), vol. 17, artikkel nr. 654.
- 47 Udatert pamflett til soldater i den osmanske hæren; vedlegg til FO 602/52, Crow til Lowther, 30 august 1913.
- 48 Lughat al-Arab vol. 2 nr. 8, 1913.
- 49 Lughat al-Arab vol. 1, nr. 1, 1911.
- 50 Ibn Sanad al-Basri, som sitert i al-Azzawi, Abbas: «Tarikh al-iraq bayna ihtilalayn» (1935) vol. VI ss. 144–45.
- 51 al-Dujayli, Kazim: "Al-shaykh uthman bin sanad al-basri", Lughat al-Arab (1911) ss. 180–86.
- 52 «Basra vilayeti salnamesi», 1308/1890, s. 164. Denne anonyme beretningen er som oftest tillagt Basha'yan; se Longrigg, «Four Centuries», ss. 329–30.
- 53 Bonomi, J.: «Nineveh and Its Palaces». London, H.G Bohn, 1857, s. 46.
- 54 Lorimer, J.: «Geographical and Statistical Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia». Calcutta, Superintendent Government Printing, 1908, s. 760.
- 55 Ibid., s. 807.
- 56 Meyer, Karl E. og Blair Brysac, Shareen: «Kingmakers: The Invention of the Modern Middle East». New York, W.W.Norton, 2008.
- 57 CAB 27/35, Wilson til India Office, 16 oktober 1918. For førkrigsreferanser til "Irak" fra en annen kommentator som ofte blir ansett som en av arkitektene bak moderne Irak, se Gertrude Bells dagbøker, 9 mars 1911.
- 58 Visser, Reidar: «Basra, the Failed Gulf State: Separatism and Nationalism in Southern Iraq». Berlin: LIT Verlag, 2005.
- 59 Visser, Reidar: "The Two Regions of Southern Iraq" i Visser, Reidar og Stansfield, Gareth (red.), «An Iraq of Its Regions: Cornerstones of a Federal Democracy?» New York, Columbia: Hurst, 2007.
- 60 Bashkin, Orit: «The Other Iraq: Pluralism and Culture in Hashemite Iraq». Stanford, Stanford University Press, 2008; Davis, Eric: «Memories of State: Politics, History and Collective Identity in Modern Iraq». California, University of California Press, 2005.